

որ անկէ շատ պզտիկ է, ու աւելի վայելուչ, աւելի արագ ու սրտոտ, և անոր պէս կուզ կամ սապատող չունի, [թէպէտ և ասիկայ ալ կաշիին տակը տեսակ մը սննդարար հիւթ ունի, որ կերակուրը պակսած ատենը անով կըսնանի:]

Բանի որ եւրոպացիք Փերուն չէին առած, հոն ոչ ձի, ոչ կով և ոչ ջորի կայ եղեր. ուստի ան տեղի բեռ կրող կենդանին աս լաման էր, որ կըգործածէին ինչուան նաև երկիր հերկելու: Ամային քաղուածքը դանդաղ է. և [թէ որ շատ ստիպես որ սովորականէն շուտ քալէ, մէկէն կիսնայ կըպառկի գետինը, ու ճար չըլլար վերցընելու. անոր համար իրեն տէրն ալ շուտ մը կընայի որ մորթէ ու կաշին առնէ, որ գէթ անիկայ մնայ քովը:]

Բեռ տանելու ատեն միշտ բազմութեամբ կերթան լամաները. քառասուն յիսունի չափ ալ պարապ կուգան ետևէն, որ երբոր առջևինները յոգնին՝ ասոնք անոնց տեղը բռնեն: Խիստ զգուշութեամբ կըքալէ լաման դարվեր տեղերը, և ոտքը յարմար է նաև ապառաժներու վրայ ելլելու: Մէկ լաման ինչուան 100 լիպրէ ծանրութիւն կըվերցընէ: Միսը շատ համով է, բրդէն ալ խիստ աղէկ չուխա կըշինուի:

Երկենդանիս երբոր բարկանայ մէկուն գէմ, անոր երեսը կըթըքնէ. որ իրեն մէկ հատիկ զէնքն է: Երկենդանիս կըսեն [թէ լամային թուրքը այրող զօրութիւն մը ունի, անանկ որ դպած տեղը կուռեցընէ ու կըվիրաւորէ. բայց ուրիշները սուտ կըհանեն աս կարծիքը:] Ամային վայրենի տեսակը, որ հոսանք կըսուի, խումբ խումբ կըքալէ, երբեմն ինչուան երկու իրեք հարիւրը մէկտեղ: Երբ [թէ որ անցաւոր մը տեսնեն, վախնալու ու փախչելու տեղ՝ առաջ զարմանալով կընային վրան, ետ-

քը ամէնը մէկէն կըձգեն կըփախչին, լեռներուն ծայրերը կելլեն:]

ՏՆՏԵՍԱԿԱՆ ԳԻՏՈՒԹԻՒՆ

ՔԱՂԱՔԱԿԱՆ ՏՆՏԵՍՈՒԹԻՒՆ

[Թէ ինչ է հարստութիւնը, և ուրիշ
առաջ կոգայ:]

ՔԱՂԱՔԱԿԱՆ տնտեսութիւնը գիտութիւն մըն է որ մարդկանց կըսորվեցընէ [թէ ինչ ճամբով իրենց մարմնաւոր ապրուստը դիւրաւ ու արդարութեամբ կրնան գտնալ, և [թէ ուրիշներուն ալ հանգստութեանը ինչ կերպով պատճառ կրնան ըլլալ:] Եւ որովհետև մասնաւոր մարդկանց հարստութեամբը տէրութիւնն ալ կըհարըստնայ, անոր համար տէրութեանց ալ շատ հարկաւոր ու օգտակար կրնայ ըլլալ աս գիտութիւնը: Երբ կիմացուի [թէ որչափ գովեստի ու շնորհակալութեան արժանի են ան երեւելի գիտուններն որ մօտ տարիներս Եւրոպայի ամէն ազգերուն մէջ աս նոր գիտութիւնը ծաղկեցուցին զանազան գրքեր հանելով և ընկերութիւններ հաստատելով. ինչպէս են Սէյ, Սիթ, [Թիբետ], Սիլ, Սալթուս, Սիբարտոյ, Ֆերիէ, Տերոզ, Բոնթ, Ռոմանօզի, Սիլնօլ Պարժմոն, Տէթերանտոյ, և ուրիշ երեւելի մարդիկ:] Եւ ատմարդ առանց աս գիտութիւնս ալ ունենալու կըջանայ որ չէ [թէ միայն ինքը հանգիստ ապրի, հապա ուրիշներուն ալ հանգըստութեանը պատճառ ըլլայ. անոր համար է որ աղքատ մը տեսնայ նէ՝ ողորմութիւն կուտայ, որ անոր խեղճութիւնը [թէթեցընէ:] Միայն [թէ աս ողորմութիւն տուողներուն մէջ շատը կան որ չեն գիտեր [թէ [թէպէտ ողորմութիւնը խիստ աղէկ ու գովելի, և յաւիտենական վարձուց արժանի բան է տուողին հա-

մար, բայց առնողին շատ անգամ ծուլութեան պատճառ կրկայ ու աւելի փնաս կրնէ։ Ողորմութիւն տուողը թէպէտե գիտնայ աս փնասը, կրնայ չգիտնալ թէ ինչ ընելու է որ աս փնասը չըլլայ։ Այս ահա վերոյիշեալ հեղինակները ջանացին սորվեցնել այնպիսի հնարքներ որ անոնցմով աղքատներուն թէ խեղճութիւնը պակսի և թէ հանգստութիւնը աւելնայ, ու որ և իցէ երկիր կամ տէրութիւն օրէ օր աւելի ծաղկի ու հարըստնայ։

Եր ազգին մէջ վախեմ թէ շատը չգիտնան ալ թէ այսպիսի գիտութիւն կայ. կամ թէպէտ և լսեն ու կարդան թէ անանկ գիտութիւն մը կայ որ մարդուս ստակ վաստակելու ճամբան կըսորվեցնէ, հաւտալիքնին չիգար ու կըծիծաղին. վասն զի դեռ շատին միտքը աս փնասակարնախապաշարմունքը կրնայ ըլլալ թէ որ և իցէ գիտութիւն կամ ուսում մարդուս ստակ չվաստակցընէ։ Բայց մենք կըփափաքինք ու կաշխատինք որ այնպիսիները իրենց կարծիքին ծռութիւնը չէ թէ միայն խօսքով, հապա նաև փորձով սորվին. այսինքն քաղաքական տնտեսութեան վրայ հարկաւոր տեղեկութիւններ առնելով հասկընան թէ արդարութեամբ ու դիւրին ճամբով հարըստնալուն հնարքները որոնք են։ Աստի աս օրագրիս մէջ երբեմն երբեմն աս նիւթիս վրայ կըխօսինք պարզ ոճով. որպէս զի մեր ազգը իրենց ապրուստը գտնալու համար արդարութեան ճամբէն դուրս չելեն, միանգամայն դիւրին ու օգտակար կերպով իրենց վախճանին հասնին, ու անով իրենց բարոյական և ուսումնական կրթութեանն ալ կարենան աւելի ուշադրութիւն ընել։ Հիմա հոս խօսինք թէ հարստութիւն ըսելով ինչ կիմացուի, և թէ ինչ բանէ առաջ կուգայ հարստութիւնը։

Եկ երկիր մը կամ ժողովուրդ մը հարուստ է ըսելով կիմանանք որ մարդուս ապրուստին հարկաւոր ե-

ղած բաները բոլոր ունի. ինչպէս ուտելիք, հագնելիք, ստակ, և այլն. ասոր ներհակ, աս բաներս չունեցող ժողովուրդը աղքատ է կըսենք։ Բնակ երբոր կրտեսնես որ մէկ երկրի մը տները ողորմելի են, դռները ցած, պատուհանները նեղ, ներսի կահ կարասիքը կոշտ, մարդիկը քուրջ հագած, կերածնին խեղճ և իրենք տարակուսած, մէկէն կիմանաս որ աղքատ ժողովուրդ է, թէպէտ և մէջը հարուստ տնուորներ ալ գտնուին։ Իսկ թէ որ տեսած տներդ կոկ ըլլան, մարդիկն ալ շէնքով շնորհքով հագուին, կուշտ ուտեն ու զուարթ երես ցուցնեն, կըսես թէ հարուստ ժողովուրդ է, թէպէտ և ամէնքն ալ երկրագործ ու արհեստաւոր ըլլան, ու հազարներու տէր մարդ չգտնուի մէջերնին։ Արեմն ճշմարիտ հարըստութիւնը՝ հանգիստ ապրելու հարկաւոր բաները ունենալն է։

Իրաւ է որ սովորաբար հարստութիւն կըսուին նաև ան բաներն որ անմիջապէս հարկաւոր չեն, ինչպէս ոսկիի կամ արծաթի կամ սուղ քարերու հանքը, բայց տնտեսական գիտութեան մէջ ասոնք հարստութիւն չեն սեպուիր, ինչու որ առանց արհեստի ու աշխատանքի անօգուտ կըլլան, ու ժողովրդեան խեղճութիւնը ամենեւին մէկ կերպով մը չեն թեթեւցընէ։ () րինակ. հարկւրաւոր տարիներով առաջ՝ Վերիկայէն անբաւ ոսկի բերին Սպանիա, ու սաստիկ օրէնքներ ալ դրին Սպանիայի թագաւորներն որ իրենց տէրութեն դուրս ոսկի չելէ. և սակայն Սպանիայի հասարակ ժողովրդեան մեծ մասը միշտ աղքատ ողորմելի մնացած է. ու թէ որ քսան անգամ ալ աւելի ըլլար Սպանիայի ոսկին, իրաւ որ թագաւորներն ու մեծամեծները շատ ստրկի տէր կըլլային, ու սրտերնուն ուղած բարիքը դրսէն կըբերէին կըվայելէին, բայց ժողովուրդը առանց աշխատանքի ու արհեստի նոյնպէս իր խեղճութեանը մէջ կըմնար։ () Ե

որ հարստութիւն ըսածդ՝ միայն ոսկի արծաթ ու սուղ քարեր ըլլային, հարըստնալուն մէկհատիկ ճամբան պատերազմ բանալ ու օտար ազգերուն ունեցածն ու չունեցածը կողոպտել կրլար. բայց աս տեսակ հարստութեան խիստ քիչ դիմանալը ամէնուն յայտնի է. թող որ յաղթողը չհարըստնար՝ ինչուան որ յաղթողը չաղբըտնայ. անոր համար ամէն բարեկիրթ ազգեր հիմակուան ատենս պատերազմէ կըզգուշանան:

Իսոնցմով յայտնի կերեւայ որ հարստութեան մէկհատիկաղբիւրը արհեստներուն բանին ու առաջ երթալն է. ուստի ով որ ճամարիտ հարստութիւն կուզէ ունենալ, պէտք է որ ամէն բանի մէջ խելք բանեցընելով աշխատի, ու աշխատանքին պրտողը հարկաւ պիտի վայելեմ ըսելով արհեստները ձեռքէ չթողու: Երկրիս զանազան բերքերը թէ որ արհեստաւորները բանի չբերեն՝ անօգուտ կըլլայ. ինչպէս ըսենք, երկրագործը կտաւատը՝ կըցանէ, կանեփը կըբուսնի. ահա բերք մը աւելցաւ. բայց ինչ բանի կուգայ թէ որ արհեստաւորներուն մէկը չառնէ կանեփը չմանէ, մէկալը չհիւսէ, մէկալը կտաւ չգործէ որ կարենան մարդիկ հագնիլ կամ գործածել: Ուրեմն թէ որ մարդիկ կուզեն հարըստնալ, այսինքն իրենց ամէն պիտոյքը հանգիստ կերպով ունենալ, պէտք է որ բնութեան բերքերը առնեն ու իրենց օգտին համար բանեցընեն. որ միայն աշխատանքով ու արհեստները ծաղկեցընելով կըլլայ: Իս բանս աւելի պայծառ ու տեղն ՚ի տեղը կիմացուի՝ երբոր ուրիշ անգամ զատ զատ խօսինք բերքի վրայ, աշխատանքի վրայ, արհեստներու վրայ, նմանապէս վաճառականութե, ըստացուածքի, եկամուտի, շահով ըստրկի, արժէքի և ուրիշ հարկաւոր նիւթերու վրայ:

1 Բէլէն Թօհուման:

ԵՐԿՐԱԳՈՐԾՈՒԹԻՒՆ

Երկրի բնութիւնը ճանչնալու և լաւընելու կերպը:

Ի՞նչն մշակուած երկիր մէկ չէ, հապա ամէն ալ մէկմէկէ շատ կըտարբերին. աս տարբերութեը պատճառ կըլլայ երկրին կլիման, դիրքը, հողին տեսակը, տակի հողին բնութիւնը և ասոնց նման բաներ. անով ՚ի հարկէ երկիրներուն բերքերն ալ մէկմէկէ աղէկ կամ գէշ կըլլան: Ինչ մէն երկրագործ աղէկ գիտէ թէ իր արտերուն որը աղէկ ցորեն կըբուսցընէ, որը գէշ. և ասոր նայելով սուղ կամ աժան կըծախէ կամ վարձքով կուտայ իր երկիրները. բայց շատ անգամ կամ կերպը չգիտնալէն, կամ անհոգութենէն երեսի վրայ կըթռնու երկիրները, և չաշխատիր որ աւելի բարեբեր ընէ. իր գաւառին մէջի սովորական կերպէն ամենեւին դուրս չէլլեր, ուստի զարմանք չէ որ շատ անգամ արտերուն բարեբերութեը համեմատ պտուղն ալ չքաղեր: Իսս պիտիներուն կարգաւ ու պարզ կերպով կիմացընենք թէ այլևայլ երկիրները ինչ կերպով բարեբեր կրնան ընել:

Հողը բարեբեր ընելու համար գըլ խաւոր աշխատանքը հերկագործութիւնն է. բայց հողին բնութենէն կրկախուի աս գործողութեանս ալ աւելի կամ պակաս դիւրին ըլլալը, և աւելի կամ պակաս հարկաւորութիւնը: Ինոր համար հոս նախ խօսինք թէ ինչպէս ճանչնալու է որ երկիր մը աղէկ է թէ գէշ, և ինչ ընդհանուր դարմաններ ընելու է:

Ինչ հողերն որ թեթեւ, աւազոտ ու քարոտ են՝ աւելի տաք կըլլան. ասոնց մէջ բոյսերը աղէկ առաջ կուգան, և ասոնք մշակեն ալ դիւրին է. բայց աս պակսութիւնս ունին որ ջուր չեն պահեր, անով խիստ կըտաքնան, բուսոց հարկաւոր եղած